

„Pühajärve sõja“ ajalooline taust

1841. a. tekkinud Lõuna-Eesti talurahva käärimiste peamiseks põhjustajaks oli 1819. a. talurahvaseadus. See kaotas Liivimaal pärisorjuse ainult nimeliselt, tegelikult aga halvendas veelgi talurahva majanduslikku seisukorda, andes mõisnikele vabad käed talurahva rõhumiseks. „Isikliku vabaduse“ eest kaotas talupoeg talumaa asutamise õiguse. Maad sai ta mõisnikult, kes võis selle eest nõuda piiramatult teo- ja normikohustusi. Talupoeg oli küll „vaba“, aga majanduslikult jõuetuna pidi ta alistuma mõisniku nõudmistele, sest kuski mujal ei olnud lootat kergemat elu.

Kasvavale rõhumisele mõisnike poolt lisandus 40-ndate aastate eel kestev viljakaldus. See oli tingitud suure osas halvast põldude harimisest, sest ränga teorjuse tõttu ei jäänud talupoegadel peagu üldse aega oma põllu jaoks.

Sellises masendavas olukorras haarati kinni kuulujutust, et Vene sisekubernangudes antakse talupoegadele tasuta maad. Et pääseda mõisnike kütisist, hakati taotlema Venemaal väljarändamist. Rohke arvuliselt ilmus talupoegi Riia ametiasutistesse, et hankida väljarännu ja maasaamise luba. Balti rüütelkonna nõudel karistati aga abiotsivaid talupoegi, neile anti ihunuhtlust ja neid heideti vanglasse.

Eriti terava kuju võttis talurahva käärimine Otepää kihelkonnas Pühajärve mõisas. Siin oli talupoegade elujärg masendavam kui naabruses. Orjus oli ränk, mõisnik oli jõhker ja julm, mõisniku käskud opman ja kubjas olid rahvasuu järgi „hullemad kui metselajad“.

Talupoegade käärimine jõudis haripunkti 1841. a. augustis, kus asuti koostama massilist maasoovijate nimekirja. 1. septembril teatasid kihelkonnakohtunik von Sievers ja Tartu sillakohtunik von Brasch kindralkubernerile talupoegade rahutusest ja palusid „süüdlaste juurde sõjaväge majutada“. Kohe saadeti rood sõjaväge Pühajärvele. Sillakohtunik von Brasch sõitis ise kohale, et vangistada aktiivsemaid talupoegi. Talupojad olid aga suure enamikus metsa pagenuid.

Rahvamälestused räägivad, et mõisnike kättemaksu eest siirdusid metsa terved perekonnad koos loomadega ja tähtsama varaga. Millised olid meeste kavatsused, selle kohta puuduvad selged andmed. On küll jutte meeste relvastumise kohta nuiade ja harkidega, koondumisest salkadesse ja abi lootmisest naabervaldade talupoegadelt, samuti on

teada, et nende juhiks oli keegi erusoldat Jaan.

Järgmisel hommikul asus sillakohtunik oma väesalgaga metsa läbi kammima. Siiski ei järgnenud tõsist kokkupõrget talupoegadega. Mõisnik laskis küll vangistada ühe talupoegade salgajuhtidest, kelle aga talupojad hiljem teel mõisa sõdurite käest vabastasid. See väike kokkupõrge ongi ainukeseks ajalooliselt tõestatud lahinguks.

Tegelikult oli võimalus hoopis suuremaks kokkupõrkeks. Pärast sõdurite lahkumist metsast kogunesid talupojad ja hakkasid sõjakaitse mõisa poole sammuma. Mõisnik käskis neile vastu roodu hästirelvastatud soldateid ja talumehed pidasid targemaks lahingut alustamata uuesti metsa kaduda. Seejuures vangistati üheksa talupoega ja üks erusoldat. Võib arvata, et siis ka väike kokkupõrge aset leidis. Tegelikult jäi aga lahing tulemata, sest talupojad põgenesid tugevama väesalga eest.

See oli Pühajärve talupoegade julge, kuid organiseerimatu vastuhakk sakslaste ülevõimule. Järgnes mõisnike armutu kättemaks. Üle 100 pühajärvelase veeti Tartu ülekuulamisele ja neist jäeti 33 „süüdlast“ vanglasse otsust ootama. Otsuse täideviimine toimus 4. detsembril. Selleks päevaks toodi vaid 7 roodu sõjaväge. Tartu-, Võru- ja Viljandimaalt käsutati talupoegi kokku „õppust ja hoiatust võtma“.

30 mehele oli määratud igatühele 500 hoopit „läbi lipu“. Kuus „mäsajad“ oli mõistetud pärast peksu asümisele, kuueks aastaks sunnitööle, ülejäänud pidi lastama läbipekstuna vabaks. Tegelikult möodus peksu veidi pehmemalt kui mõisnikud olid kavatsenud, sest vene sõjaväelased püüdsid kasutada peenemaid vitsi ja ka teisiti pehmedada peksu mõju. Peks oli hirmus, aga surmajuhumeid siiski ei järgnenud.

Pühajärve sündmused 1841. a. on aluseks J. Sütiste haaravale ooperilibretole. Kirjanik on seejuures kasutanud mõningaid ajaloolisi andmeid vabamalt, nii on ta lavastanud kokkupõrke mõisas, mida tegelikult pole olnud.

Ooperis on nii sõnaliselt kui muusikalises osas hästi edasi antud talurahva rusuv olukord, ülestõusu mõtte tekkimine ja paismine, aga ka kindel lootus pärast ülestõusu nurjumist:

„Kord aeg saab täis —
me võitlust rahvas läbi aja kuuleb,
me poegi haaravad kord
vabaduse tuuled...“

Gustav Ernesaks, professor, teeneline kunstitegelane, Eesti NSV hümni muusika autor. Ta on loonud arvukalt koori- ja soololaule, mis paeluvad oma siira tunde ja lüürilise tunnetusega. Ooperis „Pühajärve“ on heilooja rakendanud rahvamuusika pärimusi eesti talupoegade vabadusvõitluse tõlgitsemisel. G. Ernesaks on tuntud ja hinnatud ka kõrgetasemelise koorijuhina mitte ainult Nõukogude Eestis, vaid ka vennasvabariikides.

Juhan Sütiste (1899–1945) on eesti nõukogudeeelse luule väljapaistvamaid esindajaid. Juba varasemais teosesis jõudis ta realistliku, rahvalähedase loomislaadini. Tema parimad, jõulised, enamikus saksa okupatsioonil ajal valminud võitlusluuletused on kätetud kogus „Umbesid päevad“. Ooperilibreto „Pühajärve“ ja draamas „Ristikoerad“ on koondatud samuti J. Sütiste õiglase viha saksa anastajate vastu. J. Sütiste suri 10. veebruaril 1945. a., murdunud hitlerliku vangla plinade tagajärjel.